FINLANDIYA OLIY TA'LIM TIZIMIDA IQTIDORLI TALABALARNI QO'LLAB-QUVVATLASH MEXANIZMLARI

Sattarova Muhabbat Alijanovna
Mustaqil izlanuvchi
E-mail: sattarovamuhabbat361@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.21350940

Annotatsiya. Mazkur maqolada Finlandiya oliy ta'lim tizimida iqtidorli talabalarni qo'llab-quvvatlashning zamonaviy mexanizmlari, ularning nazariy-pedagogik asoslari hamda amaliy qo'llanilish xususiyatlari tahlil qilingan. Finlandiya oliy ta'lim muassasalarida individual ta'lim trayektoriyasi, mentorlik va tyutorlik tizimi, kompetensiyaviy yondashuv, formatif baholash, ilmiy-tadqiqot faoliyatiga jalb etish, innovatsion ta'lim muhiti hamda raqamli pedagogik texnologiyalarning iqtidorli talabalar salohiyatini rivojlantirishdagi o'rni yoritilgan. Shuningdek, Finlandiya tajribasini O‘zbekiston oliy ta'lim tizimiga moslashtirish imkoniyatlari tahlil qilinib, iqtidorli talabalarni qo'llab-quvvatlashning samarali pedagogik mexanizmlari bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.
Kalit so'zlar: Finlandiya ta'lim tizimi, iqtidorli talabalar, qo'llab-quvvatlash mexanizmlari, mentorlik, tyutorlik, individual ta'lim trayektoriyasi, formatif baholash, kompetensiyaviy yondashuv, innovatsion pedagogika, oliy ta'lim.

Аннотация. В статье рассматриваются современные механизмы поддержки одарённых студентов в системе высшего образования Финляндии, их теоретико-педагогические основы и особенности практической реализации. Проанализированы роль индивидуальной образовательной траектории, системы наставничества и тьюторства, компетентностного подхода, формативного оценивания, вовлечения студентов в научно-исследовательскую деятельность, инновационной образовательной среды и цифровых педагогических технологий в развитии потенциала одарённых студентов. Особое внимание уделено возможностям адаптации опыта Финляндии к системе высшего образования Узбекистана и разработке научно-практических рекомендаций по совершенствованию механизмов поддержки одарённых студентов.
Ключевые слова: система образования Финляндии, одарённые студенты, механизмы поддержки, наставничество, тьюторство, индивидуальная образовательная траектория, формативное оценивание, компетентностный подход, инновационная педагогика, высшее образование.

Abstract. This article examines the modern mechanisms for supporting gifted students in the Finnish higher education system, highlighting their theoretical and pedagogical foundations as well as practical implementation. The study analyzes the role of individualized learning pathways, mentoring and tutoring systems, competency-based education, formative assessment, student involvement in research activities, innovative learning environments, and digital pedagogical technologies in fostering the potential of gifted students. Furthermore, the paper explores the possibilities of adapting the Finnish experience to the higher education system of Uzbekistan and proposes scientific and practical recommendations for improving support mechanisms for gifted students.
Keywords: Finnish higher education, gifted students, support mechanisms, mentoring, tutoring, individualized learning pathways, formative assessment, competency-based approach, innovative pedagogy, higher education.

Kirish. Jahon miqyosida inson kapitalini rivojlantirish, innovatsion iqtisodiyot uchun raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash hamda oliy ta’lim sifatini xalqaro standartlar darajasiga olib chiqish masalalari davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan. Globallashuv, raqamli transformatsiya va ilm-fan taraqqiyotining jadallashuvi oliy ta’lim muassasalari oldiga nafaqat yuqori malakali kadrlar tayyorlash, balki iqtidorli talabalarni erta aniqlash, ularning intellektual va ijodiy salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish hamda uzluksiz qo‘llab-quvvatlash vazifasini ham qo‘ymoqda. Bugungi kunda rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, mamlakatning innovatsion rivojlanishi, ilmiy salohiyati va iqtisodiy raqobatbardoshligi ko‘p jihatdan iqtidorli yoshlarni qo‘llab-quvvatlash tizimining samaradorligiga bog‘liq.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlarda iqtidorli talabalarni rivojlantirish faqat ularning akademik bilimlarini oshirish bilan cheklanmaydi. Aksincha, talabalarning mustaqil fikrlashi, kreativligi, ilmiy-tadqiqotchilik kompetensiyasi, muammolarni innovatsion hal etish qobiliyati, liderlik salohiyati va kasbiy moslashuvchanligini rivojlantirish asosiy maqsadlardan biri sifatida qaralmoqda. Shu nuqtai nazardan, iqtidorli talabalarni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari zamonaviy oliy ta’lim tizimining ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. Mazkur mexanizmlar nafaqat talabaning mavjud salohiyatini rivojlantirish, balki uning kelgusidagi ilmiy va kasbiy faoliyatini muvaffaqiyatli tashkil etishga ham xizmat qiladi.

Rivojlangan davlatlar orasida Finlandiya oliy ta’lim tizimi iqtidorli talabalarni qo‘llab-quvvatlashning samarali va barqaror modeli bilan alohida ajralib turadi. Finlandiya ta’lim falsafasi teng imkoniyatlar, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, akademik erkinlik, ishonch va hamkorlik tamoyillariga asoslanadi. Mazkur tizimda talabalar qat’iy standartlashtirilgan yondashuv asosida emas, balki ularning individual qiziqishlari, qobiliyatlari va kasbiy rivojlanish ehtiyojlarini hisobga olgan holda qo‘llab-quvvatlanadi. Talabalar uchun moslashuvchan o‘quv rejalari ishlab chiqilishi, ilmiy loyihalarda faol ishtirok etish imkoniyatining yaratilishi, professor-o‘qituvchilar va mentorlar tomonidan doimiy pedagogik maslahatlarning berilishi hamda zamonaviy raqamli ta’lim muhitining shakllantirilishi Finlandiya oliy ta’lim tizimining muhim ustunliklaridan biri hisoblanadi.

Finlandiya tajribasining o‘ziga xos jihatlaridan biri shundaki, unda iqtidorli talabalarni qo‘llab-quvvatlash faqat alohida dasturlar orqali emas, balki butun ta’lim jarayoniga integratsiyalashgan pedagogik mexanizmlar asosida amalga oshiriladi. Xususan, kompetensiyaviy ta’lim modeli, individual rivojlanish rejalari, ilmiy tadqiqotlarga yo‘naltirilgan o‘quv jarayoni, fanlararo integratsiya, loyiha asosida o‘qitish, reflektiv yondashuv va formatif baholash tizimi har bir talabaning salohiyatini ro‘yobga chiqarishga xizmat qiladi. Natijada talabalar o‘z bilimlarini amaliyot bilan uyg‘unlashtirish, mustaqil ilmiy izlanish olib borish va innovatsion g‘oyalarni ishlab chiqish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Adabiyotlar tahlili. Iqtidorli talabalarni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish masalasi zamonaviy pedagogika fanining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, iqtidorni rivojlantirish faqat uni aniqlash bilan cheklanmay, balki talabaning intellektual, ijodiy va kasbiy salohiyatini uzluksiz qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiluvchi pedagogik sharoitlarni yaratishni ham nazarda tutadi. So‘nggi yillarda dunyoning rivojlangan davlatlarida, xususan Finlandiya oliy ta’lim tizimida iqtidorli talabalarni qo‘llab-quvvatlash individual ta’lim trayektoriyasi, mentorlik, kompetensiyaviy yondashuv, ilmiy-tadqiqot faoliyatiga jalb etish va raqamli pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilmoqda.

Sharq pedagogik tafakkurida ham insonning qobiliyati va iste’dodini rivojlantirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Abu Nasr Forobiy ilm-fan va ta’limni inson kamolotining asosiy omili sifatida baholab, har bir shaxsning tabiiy imkoniyatlarini

rivojlantirish uchun qulay ta’lim muhiti, malakali ustoz va uzluksiz intellektual faoliyat zarurligini ta’kidlagan. Uning fikricha, jamiyat taraqqiyoti bilimli va salohiyatli insonlarni qo‘llab-quvvatlash bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, bu g‘oyalar bugungi kunda iqtidorli talabalarni qo‘llab-quvvatlashning pedagogik asoslari bilan uyg‘unlashadi [1].

Abu Ali ibn Sino insonning qobiliyatlari tug‘ma imkoniyat sifatida mavjud bo‘lishini e’tirof etgan holda, ularning rivojlanishi ta’lim-tarbiya, muntazam mashq qilish va qulay pedagogik muhitga bog‘liqligini ilmiy asoslab bergan. Mutafakkirning individual yondashuv, uzluksiz ta’lim va shaxsning tabiiy imkoniyatlarini rivojlantirish haqidagi qarashlari zamonaviy oliy ta’lim tizimida iqtidorli talabalarni qo‘llab-quvvatlashning metodologik asoslaridan biri hisoblanadi [2].

O‘zbek pedagogik tafakkurining yirik namoyandasi Abdulla Avloniy yoshlarning intellektual va ma’naviy rivojlanishida pedagogning roli, ta’lim sifati hamda tarbiyaviy muhitning ahamiyatiga alohida urg‘u bergan. Olimning ta’lim va tarbiya uyg‘unligi, mustaqil fikrlashni rivojlantirish hamda yoshlarning iste’dodini qo‘llab-quvvatlashga oid g‘oyalari bugungi kunda mentorlik, tyutorlik va shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim texnologiyalarining nazariy asoslarini boyitadi [3].

Zamonaviy xorijiy tadqiqotlarda Joseph Renzullining "Uch halqa modeli" iqtidorni rivojlantirishda qo‘llab-quvvatlovchi ta’lim muhitining muhimligini asoslab beradi. Olimning fikricha, yuqori qobiliyat, kreativlik va ichki motivatsiyaning uyg‘un rivojlanishi samarali pedagogik qo‘llab-quvvatlash orqali yuzaga chiqadi. Shu sababli iqtidorli talabalar bilan ishlashda individual rivojlanish dasturlari, mentorlik va ilmiy loyihalarda ishtirok etish muhim pedagogik vosita hisoblanadi [4].

Howard Gardner tomonidan ishlab chiqilgan ko‘p qirrali intellekt nazariyasi har bir talabaning qobiliyatlari turli yo‘nalishlarda namoyon bo‘lishini asoslaydi. Mazkur nazariya Finlandiya oliy ta’lim tizimida qo‘llanilayotgan individuallashtirilgan ta’lim, moslashuvchan o‘quv rejalari va talabaning qiziqishlariga asoslangan pedagogik qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarining ilmiy negizini tashkil etadi [5].

Finlandiya ta’lim tizimi bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda Pasi Sahlberg mamlakat ta’lim modelining asosiy ustunliklari sifatida ishonchga asoslangan boshqaruv, akademik erkinlik, o‘qituvchilarning yuqori malakasi, teng imkoniyatlar va talabaning individual rivojlanishini qo‘llab-quvvatlovchi ta’lim muhitini ko‘rsatadi. Olimning ta’kidlashicha, Finlandiya oliy ta’lim tizimida talabalarni qo‘llab-quvvatlash jarayoni alohida dasturlar bilan cheklanmay, balki butun ta’lim tizimiga integratsiyalashgan holda amalga oshiriladi [6].

OECD tomonidan ishlab chiqilgan zamonaviy ta’lim konsepsiyalarida ham oliy ta’limning asosiy vazifasi talabalarning bilimini baholash emas, balki ularning kompetensiyalarini rivojlantirish, mustaqil ta’lim olishga tayyorlash va uzluksiz qo‘llab-quvvatlash tizimini yaratishdan iborat ekanligi ta’kidlanadi. Learning Compass 2030 konsepsiyasida individual ta’lim trayektoriyasi, reflektiv o‘qitish, hamkorlikda o‘rganish, ilmiy faoliyat va raqamli ta’lim muhiti iqtidorli talabalarni rivojlantirishning muhim omillari sifatida e’tirof etilgan [7].

Mazkur ilmiy yondashuvlarni O‘zbekiston oliy ta’lim tizimiga moslashtirish iqtidorli talabalarni qo‘llab-quvvatlash samaradorligini oshirish hamda ularning intellektual va kasbiy salohiyatini rivojlantirish uchun muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Materiallar va usullar. Mazkur tadqiqotda Finlandiya oliy ta’lim tizimida iqtidorli talabalarni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarining nazariy va amaliy jihatlari o‘rganildi. Tadqiqotning metodologik asosini shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, kompetensiyaviy yondashuv, tizimli yondashuv hamda qiyosiy pedagogik tahlil tashkil etdi. Tadqiqot materiallari sifatida O‘zbekiston va xorij olimlarining ilmiy ishlari, Finlandiya ta’lim

tizimiga oid monografiyalar, xalqaro ilmiy maqolalar, OECD hisobotlari hamda iqtidorli talabalarni qo‘llab-quvvatlashga doir normativ-huquqiy hujjatlardan foydalanildi.

Tadqiqot jarayonida ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy-pedagogik tahlil, umumlashtirish, sintez, induksiya va deduksiya usullari qo‘llanildi. Shuningdek, Finlandiya oliy ta’lim tizimida amal qilayotgan individual ta’lim trayektoriyasi, mentorlik, tyutorlik, formatif baholash, ilmiy-tadqiqot faoliyatiga jalb etish va raqamli ta’lim texnologiyalarining pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinib, ularni O‘zbekiston oliy ta’lim tizimiga moslashtirish imkoniyatlari baholandi. Tadqiqot natijalarini umumlashtirish asosida iqtidorli talabalarni qo‘llab-quvvatlashning samarali pedagogik mexanizmlariga oid ilmiy xulosalar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tadqiqot muhokamasi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, Finlandiya oliy ta’lim tizimida iqtidorli talabalarni qo‘llab-quvvatlash alohida dastur yoki qisqa muddatli loyiha sifatida emas, balki butun ta’lim tizimiga integratsiyalashgan uzluksiz pedagogik jarayon sifatida tashkil etilgan. Mazkur tizimning asosiy maqsadi talabalarni saralash emas, balki ularning individual salohiyatini aniqlash, rivojlantirish va kasbiy faoliyatga yo‘naltirishdan iborat. Shu jihatdan Finlandiya tajribasi iqtidorni rivojlantirishga qaratilgan zamonaviy pedagogik yondashuvlarning amaliy ifodasi hisoblanadi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, Finlandiya oliy ta’lim muassasalarida har bir talabaning qiziqishlari, qobiliyatlari va rivojlanish ehtiyojlari hisobga olinib, ular uchun moslashuvchan ta’lim muhiti yaratiladi. Bunday yondashuv talabalarning intellektual va ijodiy salohiyatini to‘liq namoyon etish imkonini beradi hamda ularning ilmiy faoliyatga bo‘lgan motivatsiyasini oshiradi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, Finlandiya oliy ta’lim tizimida individual ta’lim trayektoriyasini shakllantirish iqtidorli talabalarni qo‘llab-quvvatlashning eng muhim mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Har bir talaba o‘zining kasbiy maqsadlari va ilmiy qiziqishlariga mos ravishda fanlarni tanlash, o‘quv yuklamasini rejalashtirish hamda ilmiy loyihalarda ishtirok etish imkoniyatiga ega. Bunday tizim talabaning mustaqil ta’lim olish kompetensiyasini rivojlantiradi, o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini shakllantiradi va uning akademik faolligini oshiradi. Natijada talabalar o‘z salohiyatini erkin namoyon etish va kasbiy rivojlanish yo‘nalishini mustaqil belgilash imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Finlandiya oliy ta’lim tizimida iqtidorli talabalarni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari

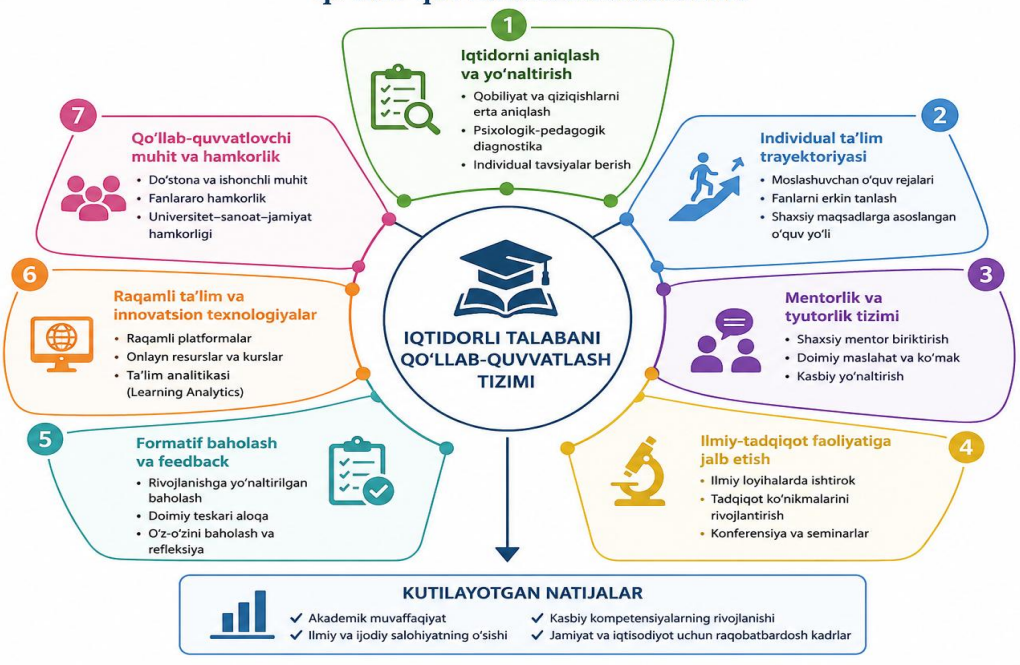

1-rasm. Finlandiya oliy ta'lim tizimida iqtidorli talabalarni qo'llab-quvvatlash mexanizmlari

Manba: Muallif tomonidan Finlandiya oliy ta'lim tizimi tajribasi asosida ishlab chiqilgan.

Muhokama natijalari Finlandiya oliy ta’lim tizimida formatif baholashning ustuvor o‘rin egallashini ham ko‘rsatdi. Baholash jarayonida talabaning yakuniy natijasi emas, balki uning rivojlanish dinamikasi, o‘quv jarayonidagi faolligi, ilmiy izlanishlari, reflektiv fikrlashi va amaliy kompetensiyalarining shakllanish darajasi asosiy mezon sifatida qaraladi. Bu yondashuv talabada o‘z-o‘zini baholash, xatolar ustida ishlash va uzluksiz rivojlanishga intilish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Shu bilan birga, pedagoglarga har bir talabaning individual ehtiyojlarini aniqlash va ularga mos pedagogik yordam ko‘rsatish imkoniyatini yaratadi.

Olib borilgan tahlillar O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida ham Finlandiya tajribasining ayrim elementlarini joriy etish zarurligini ko‘rsatdi. Jumladan, individual ta’lim trayektoriyalarini kengaytirish, mentorlik va tyutorlik institutini rivojlantirish, formatif baholashni takomillashtirish, ilmiy-tadqiqot faoliyatiga talabalarni erta jalb etish hamda raqamli monitoring tizimlarini amaliyotga tatbiq etish iqtidorli talabalarni qo‘llab-quvvatlash samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Bunday yondashuv talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish, ularning ilmiy salohiyatini ro‘yobga chiqarish va xalqaro mehnat bozorida raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash uchun mustahkam zamin yaratadi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalari Finlandiya oliy ta’lim tizimida iqtidorli talabalarni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari zamonaviy pedagogikaning shaxsga yo‘naltirilgan, kompetensiyaviy va innovatsion yondashuvlariga asoslanganligini ko‘rsatdi. Tahlillar shuni tasdiqladiki, iqtidorli talabalarni rivojlantirish samaradorligi ularni o‘z vaqtida aniqlash bilan bir qatorda individual ta’lim trayektoriyasini yaratish, mentorlik va tyutorlik tizimini rivojlantirish, formatif baholashni qo‘llash hamda ilmiy-tadqiqot faoliyatiga muntazam jalb etish orqali ta’minlanadi.

Tadqiqot davomida Finlandiya tajribasining asosiy ustunligi har bir talabaning individual ehtiyojlari va qobiliyatlarini hisobga olgan holda moslashuvchan ta’lim muhitini tashkil etishdan iborat ekanligi aniqlandi. Ushbu yondashuv talabalarning intellektual salohiyati, kreativ fikrlashi, ilmiy izlanish olib borish ko‘nikmalari va kasbiy kompetensiyalarini izchil rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, elektron portfolio, raqamli ta’lim platformalari, ta’lim analitikasi va boshqa innovatsion pedagogik texnologiyalar talabalarning rivojlanish dinamikasini muntazam monitoring qilish hamda ularga individual pedagogik yordam ko‘rsatish imkoniyatini kengaytiradi.

Olib borilgan ilmiy tahlillar asosida O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida ham iqtidorli talabalarni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini yanada takomillashtirish zarurligi asoslandi. Xususan, individual ta’lim trayektoriyalarini joriy etish, mentorlik va tyutorlik institutini rivojlantirish, kompetensiyaviy baholash tizimini keng qo‘llash, talabalarni ilmiy-tadqiqot faoliyatiga erta jalb etish hamda raqamli pedagogik texnologiyalarni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish iqtidorli talabalar salohiyatini rivojlantirishning muhim omillari sifatida e’tirof etildi.

Umuman olganda, Finlandiya oliy ta’lim tizimining ilg‘or tajribasini O‘zbekiston oliy ta’lim tizimining milliy xususiyatlari va zamonaviy islohotlari bilan uyg‘unlashtirish iqtidorli talabalarni qo‘llab-quvvatlash samaradorligini oshirish, ta’lim sifatini yuksaltirish hamda innovatsion fikrlaydigan, raqobatbardosh va yuqori malakali pedagog kadrlarni tayyorlash uchun mustahkam ilmiy-amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Forobiy, A.N. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016.
2. Ibn Sino, A.A. Donishnoma. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2011.
3. Avloniy, A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O'qituvchi, 2018.
4. Renzulli, J.S. *The Three-Ring Conception of Giftedness: A Developmental Model for Promoting Creative Productivity*. – Mansfield Center, CT: Creative Learning Press, 2005.
5. Gardner, H. *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*. – New York: Basic Books, 2011.
6. Sahlberg, P. *Finnish Lessons 2.0: What Can the World Learn from Educational Change in Finland?* – New York: Teachers College Press, 2015.
7. OECD. *OECD Learning Compass 2030*. – Paris: OECD Publishing, 2019.